

VIRÁG TÜNDE–ZOLNAY JÁNOS

Csapidába került önkormányzatok, csapidában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Csereháton

A településeken egyszerűen nincs elegendő közmunkával ellátható feladat, vagy az elvégzendő munkák szakember- és eszközigénye messze meghaladja a közfoglalkoztatás lehetőségeit. Ugyanakkor a felülről nyitott kassza és a program ideológiája arra ösztönzi az önkormányzatokat, hogy az ésszerűségi megfontolásokon túl, akár üresjáratban, vagy nagyon alacsony hatékonysággal is működtessék a rendszert. A kötelező közmunka ütközhet az időszakos alkalmi napszámos munka lehetőségével. A program a legrosszabb helyzetű gettófalvakban nem csökkentette, hanem inkább erősítette a munkanélküliek kiszolgáltatottságát, tartós személyes függőségét az erőforrások felett rendelkező helyi hatalom képviselőitől, illetve káoszt teremtett ott, ahol korábban úgy-ahogy működtethető volt a közfoglalkoztatás helyi rendszere.

1. A térségről

A domborzatilag tagolt, kisebb völgyek és dombhátak sorozatából álló Cserehát klasszikusan aprófalvas táj. Előnytelen fekvésének, hiányzó erőforrásainak köszönhetően tradicionálisan elmaradott területnek számít. A szocializmus évtizedeiben hátrányai tovább nőttek, s a hatvanas évektől a rendszerváltásig jelentős népességvesztés szenvedett el. Így ma a Cserehát az ország egyik legelaprózottabb településhálózatú vidéke. Az Encsi kistérség településeinek átlagos lélekszáma a térség egyetlen kisvárosát (Encs) is beszámítva, mindössze 776 fő volt 2005-ben (a Borsod megyei átlag 2080, az országos pedig Budapest nélkül is 2691 fő). A falvak átlagléttszáma ugyanakkor csak 522 fő, az általunk felkeresett mikrotérségi központok zöme is mindössze 500–1000 lakos közötti, de van olyan körjegyzőségi és oktatási központként működő település, ahol alig ötszázan élnek. E térség mezőgazdaságának valaha elsősorban Kassa volt a felvevőpiaca, annak vonzáskörzetébe tartozott. A térség északi települései jóval közelebb fekszenek Kassához, mint saját kistérségi központjukhoz, de sem a buzitai határátkelő megnyitása, sem a schengeni övezethez való csatlakozás nem tüntette el a határt. Bár a határ menti, és a főútvonal közelében fekvő magyarországi települések egy része Kassa agglomerációs, vagy legalábbis ingatlanspekulációs övezetévé vált; egyelőre csak a jövő ígérete, hogy az Encsi kistérség régi kapcsolata a kassai munkapiaccal visszaáll.

Ha a kistérség településeinek társadalmát vizsgáljuk, fontos különbségeket fedezhetünk fel a Hernád folyó völgyében elhelyezkedő nagyobb települések, városok és a Belső-Csereháton található apró- és kistalvák között. A szocializmus időszakában a központoktól legtávolabb eső, határ menti területek településeiről, elsősorban a bekörzetesített aprófalvakból történt a legnagyobb mértékű, akár 50 százalékot is meghaladó elvándorlás. A térség délebbi, az ipari központokhoz, azaz lehetséges munkahelyekhez közelebb fekvő településein ez kevésbé volt jellemző, ugyanakkor itt a tömeges napi és heti ingázás volt jellemző, elsősorban Miskolc, a Sajó-völgy és Budapest irányában. A rendszerváltást követő gazdasági átalakulás, a térség ipari üzemeinek megszűnése után az elvándorlás jelentősen mérséklődött, egyes települések esetében meg is fordult, de fennmaradt etnikailag szelektív jellege, amely a romák arányának fokozatos növekedését eredményezte. A cigány lakosság aránya a becslések szerint ma a térség össznépségét tekintve eléri a 25 százalékot.

A kilencvenes évektől a Cserehátként jelzett társadalomföldrajzi területhez tartozó Encsi kistérségben – hasonlóan a tájegység részét képező Edelenyi és Szikszói kistérséghez – 1990 óta az országosan tapasztalhatóval ellentétes demográfiai folyamatokat figyelhetünk meg.¹ Miközben az ország lakónépessége csökkent, addig e kistérségekben a rendszerváltást követően nemcsak hogy lelassult a fogyás, de a vidék néhány, etnikai-társadalmi értelemben vett gettótelepülésén jelentős mértékű növekedésnek indult a népességszám. Emelkedett a 14 éven aluliak és a cigány népesség aránya, a munkanélküliség és az inaktivitás mind az országos, mind a megyei átlagnál lényegesen magasabb. Az ingázás a rendszerváltás előttihez képest drasztikusan beszűkült, munkanélküli családok szivárogtak vissza korábban odahagyott településükre. A foglalkoztatás, elhelyezkedés lehetőségei a térségi központban és a folyóvölgy nagyobb településein kedvezőbbek, elsősorban a közlekedésnek köszönhetően, míg a központoktól távolabb eső, kisebb településeken alig akad munkahely, az önkormányzat a legnagyobb foglalkoztató.

2. Munkaerőpiac, foglalkoztatás, munkanélküliség

A Cserehát évtizedekkel ezelőtt sem biztosította lakói megélhetését. Már a hetvenes években tanulmányok sora bizonyította, hogy a térség jelentős részéről lehetetlen a napi ingázás, a döntően mezőgazdasági jellegű területeken a termelőszövetkezetek nem biztosítják a lakosság megélhetését, a Cserehát – különösen a belső területei – összefüggő, hátrányos helyzetű térség. Az itt élők többsége nem helyben dolgozott, hanem a Borsodi iparvidék üzemeibe, bányáiba ingázott, vagy Miskolcon és távolabbi munkahelyeken, Budapesten vállalt munkát. Az Encsi kistérségben a nyolcvanas évek elején mintegy hatezer ingázó munkavállaló élt.

¹ A térségről számos leíró, elemző tanulmány született. A teljesség igénye nélkül: Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó; G. Fekete Éva (2005): *Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidékén. Tájegységi elemzés*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Gondolat Kiadó: 53–84.; Virág Tünde (2006): *A gettósodó térség. Szociológiai Szemle* 1: 60–76; Osgyáni Gábor (2008): *Mindentől távol – Falvak a Tornai-medencében*. In: Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Kiadó: 196–232.*; Virág Tünde (2009): *Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. Esély* 2.

A nyolcvanas évektől kezdődően a munkahelyek leépülése mindenekelőtt azokban a gazdasági ágazatokban volt számottevő, ahol az államszocializmus időszakában elsősorban szakképzetlen munkaerőt, többségében cigányokat alkalmaztak. Az elhúzódó, tartós foglalkoztatási krízis oka azonban nem csupán a tágabb térség ipari üzemeinek megszűnése, hanem a helyi, térségi foglalkoztatási kapacitások eltűnése, illetve radikális összeszűkülése is. A munkaügyi kirendeltség adatai szerint az egykori encsi tanácsi költségvetési üzemnek 150 dolgozója volt, a Mezőgép 35 főt, az encsi ruhagyár 350, a ruhaipari kishévízkezelő 150 embert alkalmazott, a Csereháti Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság (SEFA) 100 embert foglalkoztatott. De a megmaradt üzemek létszáma is jóval kisebb ma, mint két évtizede: az encsi bútorgyár például valamikor több mint 400 embernek adott munkát, ma 150 alkalmazottja van.

A foglalkoztatási krízis harmadik fontos oka a mezőgazdasági termelőszövetkezetek gyors megszűnése volt. Az egykori mezőgazdasági szövetkezetek többsége persze országszerte megszűnt, a megmaradók is bérelt földön gazdálkodnak, és ingatlanok, állatállományuk, telephelyeik, halastavaik stb. jelentős részét eladták. Döntő jelentőségű azonban, hogy a szövetkezetek helyén milyen méretű gazdaságok alakultak, és mekkora hányad jutott a helyieknek a földből és a vagyontól. Az Encsi kistérségben mindössze három mezőgazdasági termelőszövetkezet nem szűnt meg teljesen, illetve jogutód nélkül. A fancsali és a novajdrányi szövetkezet minimális létszámmal működik, míg az encsi Agrárcentrum a térség egyetlen jelentősebb méretű mezőgazdasági üzemeként 100 embert foglalkoztat. A többi szövetkezet megszűnt, vagyontól elképesztően alacsony, esetenként névleges áron külső vevőknek értékesítették. A helyi gazdák közül csak nagyon kevesen voltak képesek olyan méretű mezőgazdasági vállalkozást indítani, amely időszakos vagy napszamos munkát kínál.

A térségben alkalmi munkavállalásra az elmúlt években telepített gyümölcsösökben lenne lehetőség, általában alkalmi munkavállalói kiskönyvvél. A gyümölcsösök tulajdonosai az állami támogatás, az olcsó földek és a helyben korlátlanul rendelkezésre álló képzetlen munkaerő miatt települtek a térségbe. A potenciálisan foglalkoztatható képzetlen munkások azonban akkora számban élnek itt, hogy csak töredékük juthat munkához az ültetvényeken.

Az Encsi kistérségben a foglalkoztatás szintje rendkívül alacsony, az aktív korúak mindössze 37–38 százaléka rendelkezik bejelentett munkahellyel, de ez az arány a Belső-Cserehát településeiben jóval alacsonyabb, vannak települések, ahol a közintézményekben foglalkoztatottakon kívül csak néhányan dolgoznak, míg a központban némileg kedvezőbb a helyzet. A regisztrált munkanélküliek száma 4000–5000 között mozog; ötödük alacsony iskolai végzettségű, tehát legfeljebb az általános iskolát fejezte be. 2009 augusztusában a regisztrált munkanélküliek közül 240 fő kapott álláskeresői járadékot, 140 álláskeresői segélyt. A versenypiaci állásajánlatok száma 650 körül mozgott, a munkaügyi kirendeltségen hozzávetőlegesen ennyi embert is tudtak kiközvetíteni. Az első pillantásra némileg meglepő adat oka, hogy a munkapiaci rendszer nemcsak zárt, hanem kistérségi, mikrotérségi és települési szinten egyaránt erősen és személyre szólóan szelektív. A szűk munkaerőpiac a munkaadók számára átlátható, a döntések pedig perszonalifikálódtak: pontosan tudják, hogy kire van, még inkább, hogy kikre nincs szükségük.

AZ „ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM ELSŐ ÉVÉNEK EREDMÉNYEI

„Ha leülünk a foglalkoztatókkal, akkor ugye, nem árulok el nagy titkot, belenéznek a névsorba, tehát a rendelkezésre álló, általunk regisztrált, álláskereső munkanélkülieket tartalmazó névsorba és mondják sorra, hogy ez sem kell, ez sem kell, ez sem kell. Megy az információ, egyik adja a másiknak.”

A munkaügyi kirendeltség intézményi keretek között legalizálja ezt a személyválogató gyakorlatot. Ebből adódóan semmiféle garancia sincs arra, hogy a munkapiacra kelendő szakmákkal bárki el tud helyezkedni, ha személyét nem tudja elfogadtatni. A munkaügyi kirendeltség vezetői szerint alapvető probléma, hogy a térségben az elmúlt húsz évben nem történt olyan méretű beruházás, amelynek jelentős munkapiaci hatása lett volna. Ennek egyik oka, hogy itt „leamortizálódott a népesség, élükön a cigánysággal”. Ugyanakkor azt is elismerik, hogy korszerű ipar nélkül nem lehet korszerű szakemberképzést szervezni. A gyakorlati képzést végző kisvállalkozók nem a szakma egészére, hanem legfeljebb az éppen szükséges munkákra okítják a tanoncokat, illetve a szűk és szelektív kereslet miatt alacsony a potenciális munkavállalók motivációja, hiszen senki sem lehet biztos abban, hogy a megszerzett szakmával el is tud helyezkedni.

A munkaügyi kirendeltség vezetői szerint a szervezet képtelen meghatározni, hogy melyek azok a piacképes szakmák, amelyeket akár a szakmunkásképzés, akár a felnőttképzés keretében és az elhelyezkedés reményében érdemes lenne tanítani. „Tizenöt éve sötétben tapogatózunk.” Csakhogy ennek az állításnak van egy rejtett tartalma; nemcsak a gazdasági aktivitás, hanem az alkalmazandó munkaerő személyre szóló, szelektív válogatása is oka annak, hogy elvben semmiféle szakma nem nyújt garanciát az elhelyezkedésre. A képzések másik részét a munkaügyi kirendeltség is tartalmatlan, „alibi” képzésnek tartja, beleértve azokat a saját maga által szervezett kurzusokat, amelyek a hiányzó általános iskolai végzettség megszerzését segítik.

Az uniós és főként a schengeni övezetbe történő csatlakozás óta elvben lehetőség van a szlovákiai munkavállalásra, illetve magyarországi termelők, szolgáltatók szállíthatnak a szlovákiai felvevő piacra. Az eddigi tapasztalatok szerint a várakozások eltúlzottak. A schengeni csatlakozás óta egyetlen alkalommal dolgoztak nagyobb csoportban asszonyok a kenyheci ipari parkban: egy gépkocsi-üléshuzatot gyártó üzemből végeztek kárpitos munkát. Minimálbérért dolgoztak teljesítménybérben. Csakhogy a szlovákiai minimálbér alacsonyabb, mint a magyarországi, és a rendkívül kemény normák miatt nemhogy többet, de kevesebbet vihettek haza. Az encsi munkaügyi kirendeltség, illetve a város köztudomása szerint „úgy bántak velük, mint az állatokkal”.

A helyi és a távolabbi munkapiacnak természetesen van egy olyan része, amely láthatatlan a munkaügyi kirendeltség és az önkormányzatok számára. 2009-ben mintegy 2000 alkalmi munkavállalói kiskönyvet adtak ki a kirendeltségen. A mezőgazdasági és az építőipari alkalmi munkák részben láthatatlanok és kontrollálhatatlanok. Az időszakos, alkalmi napszámos, a hetelős – formális, vagy informális – foglalkoztatás szálai egyénenként, településenként a kistérség határainál jóval messzebbre nyúlnak. Még a gettófalvakban is élnek olyan családok, akiknek vannak rokonaik, barátaik, „üzletfeleik” más, prosperálóbb településeken, vagy akár Miskolcon, Budapesten, és időnként munkát is tudnak vállalni.

3. A közfoglalkoztatás helyi dilemmái

Az „Út a munkához” program, illetve a keretében szervezendő közfoglalkoztatás többféle anyagi érdekeltséget teremtett az önkormányzatok számára. A RÁT és a közcélú munka központi finanszírozása kedvezőbb, mint a rendszeres szociális segélyé, így az önkormányzatok érdekeltté váltak abban, hogy 2009 áprilisától mindenekelőtt azokat hívják be közcélú munkavégzésre, akik 2008-ban magas összegű rendszeres szociális segélyt kaptak. Ugyanakkor a közmunka finanszírozása felül nyitott kasszát hozott létre, éppen olyan időszakban, amikor a kiadásokat megszorító, vagy kordában tartani akaró kormányzat szeretné felszámolni a felülről nyitott kasszákat. Egy önkormányzat, ha úgy látja jónak, akár az összes RÁT-os munkanélkülit bevonhatja a közfoglalkoztatásba, a munka hatékonyságát senki nem ellenőrzi. Az önkormányzatok többsége gyorsan felmérte, hogy nekik az éri meg, ha a program átmeneti évben minél hosszabb idejű közfoglalkoztatásba vonja be azokat, akik 2009-ben a legmagasabb családi segély összegével megegyező RÁT-ra jogosultak, mert így olcsóbb, és így van esély arra, hogy ezek az emberek egy időre visszakerülnek a munkaügyi ellátó rendszerbe, és nem terhelik a települési kasszát.

„A közcélú megéri anyagilag az önkormányzatnak. A közfoglalkoztatás növekedése kizárólag annak tudható be, hogy míg közcélúnál az öt százalékot fizetjük, addig a RÁT-nál a húsz százalékot. A tavalyi rendszerben kilencven-tíz volt a közcélú, a közhasznúnál pedig hetven-harminc százalék volt a finanszírozási arány. Ugyanakkor a RÁT központi költséghányada kilencven-nyolcvan százalékra csökkent a rendszeres szociális segélyhez képest. Csakhogy a mostani RÁT 28 500, míg a rendszeres szociális segély akár ötvenvalahány ezer forint is lehetett a tavalyi számítási mód okán. Ugyanis a családi szerkezetet vizsgálva kiegészítettük a plafonig, így volt, aki 56 ezret kapott. Átmeneti szabályként erre az összegre jogosult most is, ha RÁT-ra jogosult. Ezért okosabb volt közcélúba tenni őket. Az önkormányzatnak az az érdeke, hogy elsősorban azokat a személyeket tegye be a rendszerbe, akiknek a magasabb összegű tavalyi RÁT van folyósítva, és addig alkalmazzuk ezeket, amíg a 200 munkanap meg nem lesz neki, hogy essen ki a mi rendszerünkéből, menjen át a munkaügyi központ ellátásába – álláskeresői támogatás – és, majd ha onnan visszajön, akkor már csak a 28 500 forintot kell fizetni. Vissza RÁT-ra, és vissza közcélúvá. Ennyiről szól az UMA a mi kistérségünkben, mert itt nincs munka, nem utaznak, nem is dolgoztak sehol.” (jegyző)

A szisztéma legnagyobb belső ellentmondása abból fakad, hogy a közfoglalkoztatás megszervezése, lebonyolítása a települési önkormányzatok felelőssége. Ez a struktúra még inkább helyhez köti a munkaerőt, ahelyett, hogy mobilizálná, miközben a magyarországi alacsony aktivitásnak, különösen az alacsony képzettségűek alacsony aktivitásának egyik legfontosabb oka éppen a mobilitás hiánya. Az önkormányzatok elbeszélésében állandó ellentmondás, hogy hiányolják az „értékteremtő” munka feltételeit, ugyanakkor hallani sem akarnak arról, hogy együttműködjenek más önkormányzatokkal vagy kistérségekkel.

Az önkormányzatok számára a gyakorlatban az jelenti a közfoglalkoztatás egyik legnagyobb feladványát, hogy a településeken egyszerűen nincs elegendő közmunkával ellátható feladat, vagy az elvégzendő munkák – például intézmények felújítása, bővítése, karbantartása, infrastruktúra fejlesztése – szakember- és eszközigénye messze meghaladja a közfoglalkoztatás lehetőségét. Ugyanakkor a felülről nyitott kassza és az egész projekt ideológiája – tehát, hogy a „becsületlen munkából megélő emberek irritáló ingyen segély helyett a tartós munkanélküliek is végezzenek hasznos munkát” – arra ösztönzi az önkormányzatokat, hogy az ésszerűségi megfontolásokon túl, akár

AZ „ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM ELSŐ ÉVÉNEK EREDMÉNYEI

üresjáratban, vagy nagyon alacsony hatékonysággal is működtessék a rendszert. Az ebből adódó konfliktusok elkerülése attól függ, hogy sikerül-e az érintetteknek helyben megegyezniük a munka tartalmáról és intenzitásáról. A konszenzus egyik módja az, ha a közmunkát, illetve annak bérezését emelt összegű segélynek tekintik, és a közcélú munkának csak a látszatát tekintik fontosnak. A másik lehetőség, ha az önkormányzat megkísérli ésszerű módon foglalkoztatni a közcélú munkásokat, szűkre szabja a létszámot és szelektál.

A kistérség központjában, 2009-ben 100–140, az előző évben viszont csak 60 közfoglalkoztatott dolgozott. 2008-ban 350 rendszeres szociális segélyezett volt, 2009-ben viszont 438 RÁT-os. Hat embernek irodákban, további tíz főnek pedig különféle önkormányzati intézményekben szerveztek munkát. A többiek a közterületen vannak, az utcákat söprik, a parkokat gondozzák, virágokat ültetnek, árkokat takarítanak. A város vezetése számára nyilvánvaló volt, hogy ennyi embernek képtelenség 90 napig értelmes munkát adni. A közfoglalkoztatottakat a Városgazda Kht. foglalkoztatja, de közvetlen munkáltatójuk a polgármester. A munkások nyolc csoportban, nyolc vezető irányításával végzik a munkájukat. Az önkormányzat szerint a korábbi létszám nemcsak közelebb állt a valós közfoglalkoztatási igényekhez, de a közfoglalkoztatottak összetétele is kedvezőbb volt. 2009-ben ugyanis csak az lehet közcélú munkás, aki jogosult a RÁT-ra, és a közfoglalkoztatottak körében csökkent a kvalifikált szakemberek aránya. Érezhető, hogy a város informális, de kemény belső szelekciót alkalmaz: az általa jó munkásoknak tartott közcélúakat egyazon csoportba szervezi, és az általa hasznosnak ítélt munkákhoz rendeli. A többieket lényegében segélyezettnek tartja, akik alibi munkát végeznek.

„Kegyetlenül nehéz ennyi embernek hasznos munkát adni. Ha a csoportot a feladatnak megfelelően tudnánk kiszélesíteni, mert ismerünk mindenkit, akkor jóval kevesebb emberre lenne szükség ugyanennek a feladatnak az ellátására. Egyébként irritálja a lakosságot; jelentik is, hogy itt ennyi ember nem csinálja a munkát, ott ülnek az emberek. Annyi embernek sokkal több feladatot el kellene látni. Múltkor is Fügödről telefonáltak fel. Ott ültek az árok partján. És nem azt mondják, hogy nem csinálják a munkát, hanem hogy még nagyobb problémát csináltak, mert szemeteltek, étkeztek, eldobálták a papírt. Fügöd egy cigány településrésze Encsnek. Ha piaci szemlélettel csinálnánk, akkor lényegesen kisebb létszámmal el lehetne látni a dolgot. Sokszor elmondtam itt a munkahelyi vezetőknek, hogy ha netalántán elvégzik a munkát és leülnek, akkor ne itt üljenek le, hanem menjenek odébb, hátrébb, ne lássa a nép.” (kht. vezető)

Eltekintve azoktól a településektől, amelyek annyira peremhelyzetűek, hogy az ott élők képtelenek időszakos munkához jutni, az egyik fő konfliktusforrást az időszakos munkalehetőségek, a napszámos munka jelenti. A szezonális munkát a kistelepülések önkormányzatai bizonyos határok között tolerálják, hiszen egy kis faluban nehéz felvállalni azokat a konfliktusokat, amelyek a segély megvonásából erednek, főleg, ha a település vezetése maga is érintett a napszámosok alkalmazásában. Ugyanakkor a nagyobb településeken más az alkalmi munka nagyságrendje és kisebb az önkormányzat toleranciája. Ha a nyári időszakban a közmunkások negyede betegállományba megy, mert időszakos munkát végez, főként a mezőgazdaságban, akkor azt az önkormányzat igyekszik maximálisan szankcionálni.

4. Kistelepülési stratégiák

Az önkormányzatok még a nagyobb településeken is alkalmatlanok arra, hogy megszervezzék és lebonyolítsák több tucat, vagy több száz ember üzemszerű foglalkoztatását. Ebből adódóan a helyhez kötött és rengeteg üresjáratú működő, közcélú foglalkoztatás igazodik a helyi társadalmi és hatalmi viszonyokhoz. A helyi vezetés ambícióitól, rátermettségétől, forrás-szerző képességétől és a helyi társadalmak kirekesztettségének mértékétől függően, a közmunkák szervezése is különbözőképpen alakult.

Első településünk innovativitásával tűnik ki környezetéből, és azzal, hogy a falu társadalma egyelőre többé-kevésbé integrált. Bár három helyi és egy külső vállalkozó jelentősebb területű földet művel, illetve tart juhokat és húsmarhát, a munkanélküliek száma tartósan magas. A lakosságnak körülbelül a fele cigány, de a cigány családok számottevő részének volt, vagy ma is van valamilyen állandó, időszakos, formális vagy informális kapcsolata a falutól távolabbi munkapiaccal, ahova naponta vagy hetente ingáznak.

Az alig ötszáz fős faluban a szomszédos településeknek is szolgáltató, de kizárólag cigány gyerekeket oktató nyolcosztályos iskola, óvoda, és önálló jegyzőség működik. Az önkormányzat ragaszkodik intézményeihez, jóllehet a falu nem cigány családjai kivétel nélkül máshová járatják gyerekeiket. E település és a legközelebb eső általános iskola fenntartói megegyeztek a tanuló, főként a cigány tanulók „racionális elosztásáról”. A racionalitás azt jelenti, hogy a települések arra törekszenek, hogy egy alacsonyabb cigány arányú iskola kialakításával ellensúlyozni tudják a távolabbi iskolaközpontok, mindenekelőtt a kistérségi iskolák szívóhatását, ezzel hosszabb távon biztonságban tudják intézményhálózatukat.

Az önkormányzat egy OFA-program keretében három cigány asszonyt alkalmazott „pedellusként”, egyiküket az óvodában, kettőt pedig az iskolában, a program ideje alatt mindhárman leérettségiztek és OKJ-s szakmát (gyógypedagógiai asszisztens) szereztek. Az önkormányzat pályázati pénzek, többletszolgáltatások bevonásával önálló családsegítő szolgálatot működtet, aminek látható és érezhető hatása van a település mindennapjaiban, hiszen a falu életében folyamatosan, hosszú évek óta jelen levő szociális szakemberek pontosan ismerik a település szinte minden családjának problémáját, konfliktusait, egymáshoz való viszonyát. A folyamatos gondozással, a problémák preventív kezelésével szinte teljes mértékben elkerülhetőek a súlyos krízishelyzetek. Az intézmények működtetésével a helyi önkormányzat a legjelentősebb foglalkoztató a településen. Ugyanakkor a polgármester szerint a munkanélküliség alapvető forrása a lakosság képzetlensége.

„Az önkormányzat intézményeiben, a polgármesteri hivatalban, az iskolában, az óvodában, a gondozási központban, a falugondnoki szolgálatban negyvenen dolgoznak, de ebből kevés a helyi. Mert képzetlenek. Milyen munkát tudnánk nekik adni? Mert ilyet tudunk, hogy takarítónő, karbantartó, esetleg rendbe teszik a parkot, kiegészítő munkára tudunk helyieket felvenni. Az iskolába tanár kell, tanító kell, képezettség kell, az óvodába szintén, még ha dajka akar lenni valaki, ahhoz is képezettség kell. Jelen pillanatban itt egy kocsmán van és két bolt... Innen ha elutaznak, ami nem könnyű, csak úgy van valamennyi embernek munkahely, vállalkozóhoz eljárnak, útpítésekre meg építkezésekre. De ez minimális. Szerintem pillanatnyilag nyolc ember, ha eljár így dolgozni. A boltban, kocsmán kívül egy vállalkozónk van, de annak sincs megrendelése, tavaly egész évben egy embert tudott foglalkoztatni. El kell járni minden munkáért messze... terv meg kísérletszinten van több vállalkozáskezdemény a faluban, de ezek még nem értek révbé... Az állami erdészet, vagyis az Észak-Erdő Rt. éves szinten közmunka kereté-

AZ „ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM ELSŐ ÉVÉNEK EREDMÉNYEI

ben vagy öt-hat éve olyan öt-hat embert foglalkoztat hat-hét hónapra, változó, mikor mennyit és mennyi időre.”

2008-ban a községben 67 ember (család) részesült rendszeres szociális segélyben. A felülvizsgálat során 48 esetben állapították meg a rendelkezésre állási támogatást. Ezeket az embereket kell beforgatni ebben az évben a közfoglalkoztatásba. 2009 nyarán az önkormányzat 22 közcélú munkást alkalmazott. Többségük az utcán kaszál, gyomlál, takarít a közintézményekben, hárman végeznek irodai munkát, velük az önkormányzat kiváltja a közalkalmazotti státuszokat. A településen alapvetően az elvégezhető feladatok és azok szezonális határozza meg, hogy hány embert vonnak be a közcélú foglalkoztatásba. Télen legfeljebb nyolc vagy hat embernek tudnak értelmes munkát adni. A polgármester véleménye szerint valamennyi RÁT-os tartós munkába állítására kevés az esély.

„Nem mondom, van mit csinálni. De ha negyven ember elkezd dolgozni, nagyon hamar elfogy a tennivaló. Ez egy nagyon kis falu. Most huszonkét emberünk dolgozik, de ebből van takarító az óvodába, iskolába, van kiegészítő a konyhán, van a gondozási központban egy kiegészítő, aki segít bevásárolni, kiviszi az ebédet. Ilyenekkel próbálkozunk, hogy hasznos munkával töltsék el az időt. Lehet akárhány embert foglalkoztatni, csak be kell számolni arról, hogy mit akarunk velük csináltatni. Az nem jó, ha én felveszek negyven embert, és csak húsz embernek tudok munkát adni. Most három-négy hónapra foglalkoztatunk embereket, nem egy évre. Arra nem figyel senki, hogy őket tudjuk-e irányítani valakivel, mert nem biztos, hogy van erre alkalmas személy. Alig tudok egy munkavezetőt találni. Van egy kistraktorunk, amivel fűvet nyírunk, van öt gépünk, amivel rendben tartjuk az árokpártokat, a temetőt meg mindent. Végül is mindent levágunk a faluban, annak fejében, hogy ez is munkahely meg munka. Meg összetakarítottunk, meg árkot tisztítottunk, szemetet szednek, ültettünk ötszáz darab fát, locsoltatom, az önkormányzati utakat tisztítjuk ki, ahol benőtte a gaz. Most pályázhat az önkormányzat anyagra is, korlátozottan... A mi viszonylatunkba tudunk pályázni szerszámra és anyagra egymillió ötszázezer forintot. Ha anyagot akarok venni, tudjuk azt, hogy ez semmi. Hogy a falu tényleg olyan szép legyen, amilyennek szeretnénk, ahhoz tízmillió kellene... A faluházat is terveztük. Mondjuk bontott anyagból, a közmunkás szépen meg tudná pucolni, de hát oda is szakember kell, aki irányítja őket. A falat még fel tudnánk rakni bontott téglából, de az alaphoz kavics kell, cement kell, vasanyag, minden egyéb. Olyan képzés, amelyik egy-egy munkakörhöz kellene, nem nagyon valószínű így meg, ha csak valaki el nem megyen önszántából, beiratkozik, és valamit elvégez. De amíg vannak ezek az átképzések a munkaügyön, lehet parkgondozó meg fűnyíró. De hát egy hónap alatt mit lehet? Hát van egy papírja. Lehet, hogy egy fűnyírónak, aki gyakorlatias, annak talán elég. De ha valaki kitanul olyat, amit még sosem csinált, még otthon sem, nem biztos, hogy rá lehet bízni azt, amire képzettsége, papírja van. Azért kicsi rátermettség is kell bizonyos dolgokhoz. Mert sok van, aki elvégezte az általános iskolát, és azóta nem dolgozott soha sehol, csak otthon tengődik... Nem lehet felelősségteljes munkákra befogni.”

A közcélú foglalkoztatás egy másik közfoglalkoztatásai programmal konkurál: az állami erdőgazdaság által szervezett közmunkaprogramban 2009-ben mindössze öt ember vett részt.

„Kijön az erdőszet vezetője. Először velünk egyeztet, mert most már annyira elege van a dologból, hogy a munkaügyi központból kér ki embert és próbálja őket... Neki kell munkások után futnia?! Miért? Valamivel magasabb bérért dolgoznak, és ott kapnak kiegészítő juttatásokat. Dolgozni kell, ez a lényeg, ott ki kell dolgozni a nyolc órát. Nincsenek ezek az emberek ehhez hozzászokva. Hosszú éveken át a közcélú munkát kvázi szociális juttatásként gondolták, ami jár nekik, mert lényegesen magasabb jövedelmet kapnak. Nincsenek hozzászokva a követelményekhez.” (jegyző)

A falu vezetése szerint a legnagyobb probléma az, hogy ebben a rendszerben sem nyílik lehetőség értelmes, értékteremtő munkára, pedig nekik

rengeteg ötletük lenne. A felszíni vízelvezetés rendezése megoldható lenne a közfoglalkoztatás keretében, egy megüresedett téesz-tanyában önthetnék az ehhez szükséges betont – a tervnek a forráshiány szab gátat. Értékteremtő, termelő, a faluközösségnek hasznot hajtó, a községi vagyon gyarapodását szolgáló foglalkoztatást szeretnének a településen. Ehhez azonban nem talál-
nak támogatást.

Különböző, állami tulajdonban lévő terület gondozását is vállalná az önkormányzat, hogy közmunkáit foglalkoztassa. A Közútkezelő feladata a közutak karbantartása, de az önkormányzat úgy látja, hogy a „Közút” nem győzi a munkát. Körülbelül két éve határátkelőhely nyílt Szlovákiába, a falutól nyolc kilométerre, de az út nehezen járható, két autó nem fér el egymás mellett, mert az utak szélét benőtte a gaz és a bozót. Az önkormányzat ezeket az útszéleket megtisztíttatná közmunkásaival, ha az állam jogot és lehetőséget adna erre.

A Belső-Cserehát gettófalvaiban ennél sokkal reménytelenebb a helyzet. Ezekből a falvakból az elsődleges, legális munkaerőpiacon szinte senki nem tud munkát vállalni; a polgármesterek többsége egy kezén számolva sorolja a szerencsés foglalkoztatottakat. A helyi emlékezet szerint az itt élő cigány családok jelentős része már a nyolcvanas évek közepén is a – megyében szinte először megszervezett – tanácsi közmunkán dolgozott. Ezek a családok több mint húsz éve távol vannak az elsődleges munkaerőpiacról. A kapcsolatok hiánya és a gettófalvak „rossz híre” miatt a belső-csereháti gettótelepülésekről az alkalmi, napszámos munkák piacán is sokkal nehezebb megjelenni. Ugyanakkor ezekben a falvakban kevés intézmény működik, ha van is egy alsó tagozatos iskola, az elmúlt évek iskola-összevonásainak köszönhetően annak fenntartója már egy másik település, ebből következően az önkormányzati foglalkoztatás mozgástere is sokkal szűkösebb.

A családok mindennapi élete sajátos belső szabályok alapján szerveződik, aminek természetes velejárója a készpénzes vagy áruhiteles uzsora, a szükségletek azonnali kielégítésének, valamint a szélsőségesen egalitáriánus elosztásnak a parancsa, ami nem csak a karitatív akciókat lehetetleníti el, hanem mindenféle foglalkoztatási, megélhetési projektet is csírájában fojt el. Az egyik településen egy elnyert OFA-pályázat lehetőséget adott volna arra, hogy az iskolában hat évig két cigány fiatal foglalkoztassanak pedagógiai asszisztensként, akik közben érettségit és OKJ-s képzést is szerezhettek volna. A projekt megvalósításáról végül lemondott a község vezetése, mert a személyek kiválasztása túlzottan nagy konfliktusokat generált a faluban. A közfoglalkoztatás esetében is megfigyelhető hasonló jelenség. Az egyik képviselő a régi iskolaépületet fűtötte közmunkásként, s mivel a polgármester meg volt elégedve a munkájával, a támogatott közfoglalkoztatási program végeztével is alkalmazni szeretne volna. Erre azonban nem volt lehetősége, mert a „kivételezés” miatt éles vita robbant ki a képviselő-testületben.

A hitelek, a szívességek rendszere és az uzsora átszövi a falvak mindennapi életét, mélyen beágyazódott a helyi társadalmi viszonyokba, s valószínűleg a túlélés nélkülözhetetlen eszköze. Minden olyan szereplő folyamatosan hitelez, aki megteheti: a bolt, a kocsmá, az önkormányzat, az alpolgármester, a polgármester.

Jártunk olyan gettófaluban, ahol két, egymással konkuráló csoport váltja egymást az önkormányzatban, és az éppen „hatalmon levők” nem csak azt határozzák meg, hogy ki uralja a helyi hitelpiacot, hanem azt is, hogy ki és miként rendelkezzen a közcélú foglalkoztatás felett. Mindennek pedig már munkapiaci következményei is vannak. A hitelpiac feletti uralom megszer-

AZ „ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM ELSŐ ÉVÉNEK EREDMÉNYEI

zésének feltétele, hogy a faluban megszüntessék a független kereskedelmet és az ahhoz kapcsolódó hitelezés lehetőségét. A közcélú munkások feletti rendelkezésnek pedig az a feltétele, hogy elvágják a munkapiacra vezető utakat.

A helyi hatalmi harcok eredményeképpen a jelenlegi vezetés ellehetetlenítette riválisa üzletét; a bolt kényszerű bezárásával megszerezték a helyi hitelpiacot. Azóta sincs bolt a faluban. Viszont a jelenlegi önkormányzat hitelt nyújt a segély terhére, illetve az önkormányzati vezetők különböző formákban maguk is hiteleznek. Az alpolgármester például havonta disznót vág, és irreális áron porciózza ki a húst, amit nem tanácsos nem megvenni. Tőle függ ugyanis az önkormányzati hitelezés, és ő dönt arról, hogy ki kap közcélú munkát és kit hová osztanak be. A jelenlegi vezetés malmára hajtja a vizet, hogy a feketemunkán ért közfoglalkoztatottat ki kell zárni a közfoglalkoztatásból és segélyezésből, riválisa ugyanis egy ideje több-kevesebb rendszerességgel munkásokat szervez az erdészethez, akiket az önkormányzat először 2009 tavaszán hívott be közmunkára. Mindez azt mutatja, hogy ebben a faluban a hitel- és árupiac, és a közfoglalkoztatottak feletti rendelkezés mindenek felett áll, a vezetés minden eszközzel akadályozza, hogy a helyiek külső munkához jussanak, a közcélú munkások a falu határát sem léphetik át. Mindent meghatároz és áthat a személyes függés rendszere.

Ezekben a falvakban minden külső törvény, szabály, szokás, vagy kívülről érkező projekt működésképtelen. A családok egyetlen mindennapi, élő kapcsolata a külvilággal a polgármester személye. Ennek érzékletes példája, hogy az egyik településen az orvos csak úgy hajlandó kijönni a faluba rendelni, ha a polgármester is jelen van, mert „ő tud rendet tartani közöttük”, sőt, arra is volt példa, hogy amikor a faluból hívták a rendőrséget, ők is csak a polgármesterrel együtt merészkedtek be ide.

A szóban forgó gettófalut mintegy hatszázan lakják. A nyári hónapokban RÁT-ot 19-en kaptak, és 114 ember dolgozott közmunkásként. Az arány paradox módon arra utal, hogy a közmunkát senki nem vette komolyan a faluban. Az önkormányzat úgy kalkulált, hogy ha mindenkinek RÁT-ot fizetnek, az mintegy 800 ezer forinttal terhelne meg a költségvetés kiadási oldalát, míg a közmunka „csak” 500 ezer forintjába kerül. Ebben a faluban nem egyszerűen komolytalan vagy alibi jellegű a közfoglalkoztatás, hanem kéthónapos időtartamot követően egész egyszerűen szétesett. Áprilistől október végéig tart(ana) a faluban a közfoglalkoztatás. Májusban négy csoportra osztották a közmunkásokat, és felosztották a teendőket. Június végére a program egyáltalán nem működött: arra sem volt képes senki, hogy regisztrálja, kik vették fel a munkát, kik hiányoznak. Júliusra tudomásul vette a polgármester, hogy reménytelen a közmunka látszatának fenntartása is. Normális munkavégzést csak az intézményekben és a hivatalban dolgozó közfoglalkoztatottaktól lehetett elvárni. Az óvodában öt közfoglalkoztatott dolgozik, ketten közülük dajkák. Az iskolában hárman dolgoznak, egyikük pedellus.

Korábban ebben a faluban a közmunkák szűkössége a rászoruló munkanélküliek jutalmazásának, fegyelmezésének eszköze volt, ami azzal is járt, hogy kialakultak az adott feladatok viszonylag hatékony elvégzésére alkalmas kis „brigádok”. Az „Út a munkához” program bevezetése ebben a gettófaluban a munkamorál teljes szétesését, kétségbeesítő káoszt és anomikus viszonyokat eredményezett. Korábban a közmunkások úgy-ahogy rendben tartották a közintézményeket, közttereket, 2009 nyarán viszont lapátjukra támaszkodó cigány nőket és férfiakat lehetett látni a faluban.

A települések többségében, akit lehetett, hivatalsegédet, takarítót, óvodai dajkát eddig is közmunkában foglalkoztattak, és a folyamatos közfoglalkoztatás igen jelentős értéket, presztizst jelentett a településen, bár minden egyes intézményi foglalkoztatásnál érvényesült a szelekció: „megnéztük, hogy kit lehet betenni konyhára takarítani, mert oda azért nem lehet mindenkit”. De vannak olyan falvak is, ahol a közintézményekbe, „bizalmi” állásba nem engedik be a közcélú munkásokat, az iskolában dolgozó takarítónő sem lehet közcélú munkás, mert a polgármester úgy véli, nem lenne jó, ha a felújított, értékes számítógépekkel felszerelt iskolában akárki közel férkőzhetne a vagyontárgyakhoz. A közcélú munkások e faluban csak felügyelet mellett festhetnek az intézményekben, de az udvaron egyedül is felvágathatják a fát.

Az esetleges intézményi foglalkoztatáson túl a többség mindenhol az árkokat tisztítja, kaszálja a füvet a temetőben, az utcán dolgozik. A településszépítő és karbantartó, utcán, közterületeken végzett munka – „rendben tartjuk a falut” – a közmunkások alapvető feladata. „Két hölgy van, aki próbál virágot ültetni, de nem mindig sikerül.” A közmunkásokat általában 4,5 hónapig tartó turnusban foglalkoztatják. De ősszel és télen nem lesz már annyi feladat, hogy mindenkit bevonjanak a közfoglalkoztatásba, akkor elég lesz egy-két ember. Most viszont van dolog, „most nő a fű”. Alkalmi többletfeladatot jelent a községi tulajdonban lévő épületek felújítása, a középületek kifestése, valamint az útfelújítás. Noha fegyelmi problémák, ahogy korábban, úgy most is előfordulnak – vannak, akik elmennek munka közben, italoznak –, ezeket igyekeznek „házon belül” orvosolni. Az írásbeli figyelmeztetés az alkalmazott eszköz, még senkit nem zártak ki a közfoglalkoztatásból és a szociális ellátásból. Annak olyan kemény következményei vannak, amelynek ódiáját az önkormányzatok nem vállalják magukra.

5. Összefoglalás

Az „Út a munkához” program keretében szervezendő közfoglalkoztatásnak az Encsi kistérségben szerzett tapasztalataink alapján négy alapvető beépített „gyártási hibája” van.

(1) A korábbinál jóval több munkanélkülit megmozgató közmunka megszervezését, lebonyolítását továbbra is a települési önkormányzatokra bízták; ezáltal még inkább helyhez kötötték a munkaerőt, ahelyett, hogy mobilizálnák. Mobilizációs stratégiát követve a közmunkát kistérségi szinten, vagy akár nagyobb földrajzi körben, több kistérség együttműködésében is meg lehetne szervezni. Ugyancsak ésszerű lenne, ha a közmunkások nagyobb állami, vagy állami megrendelésű projektekben, infrastrukturális beruházásoknál is dolgozhatnának, de akár kölcsönözhetnék is az önkormányzatok a munkaerőt magáncégeknek, a bevételt pedig közcélokra fordíthatnák. Az önkormányzatok egyfelől hiányolják az „értékteremtő” munka feltételeit, másfelől hallani sem akarnak arról, hogy együttműködjenek más önkormányzatokkal, vagy kistérségekkel.

(2) A településeken egyszerűen nincs elegendő közmunkával ellátható feladat, vagy az elvégzendő munkák – például intézmények felújítása, bővítése, karbantartása, infrastruktúra fejlesztése – szakember- és eszközigénye pedig messze meghaladja a közfoglalkoztatás lehetőségeit. Ugyanakkor a felülről nyitott kassza és a program ideológiája arra ösztönzi az önkormányzatokat, hogy az ésszerűségi megfontolásokon túl, akár üresjáratban, vagy nagyon alacsony hatékonysággal is működtessék a rendszert.

AZ „ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM ELSŐ ÉVÉNEK EREDMÉNYEI

(3) A kötelező közmunka ütközhet az időszakos alkalmi napszámos munka lehetőségével. Az alkalmi és a feketemunka jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A magyarországi foglalkoztatási ráta másfél évtizede rendkívül alacsony, illetve alacsony szinten stabilizálódott. Ennek alapvető oka, hogy az alacsony képzettségűek aktivitása rendkívüli mértékben alacsony – mindössze 28 százalékos, szemben az EU 47 százalékos átlagával. Az elsődleges munkapiacról kihullott rétegek számára a szociális jövedelmek mellett az időszakos, alkalmi és az informális munkavégzés jelenti a fő megélhetési forrást.

(4) Az önkormányzatok még a nagyobb településeken is alkalmatlanok arra, hogy megszervezzék és lebonyolítsák több tucat vagy több száz ember üzemszerű foglalkoztatását, s ez tág teret nyit a szelektivitásnak. A helyhez kötött és rengeteg üresjáratú működő közcélú foglalkoztatás igazodik a helyi társadalmi és hatalmi viszonyokhoz. A program a legrosszabb helyzetű gettófalvakban nem csökkentette, hanem inkább erősítette a munkanélküliek kiszolgáltatottságát, tartós személyes függőségét az erőforrások felett rendelkező helyi hatalom képviselőitől, illetve káoszt teremtett ott, ahol korábban úgy-ahogy működtethető volt a közfoglalkoztatás helyi rendszere.